

Živan Bezić

GENEZA ŽUPE

Kada je i kako nastala prva katolička župa?

Odgovor na to pitanje ne može biti jednostavan ni decidiran. Ako uzmemo riječ »župa« u njezinom današnjem prvenstveno pravnom značenju, župa je nastala u III. i IV. stoljeću po rođenju Kristovu. Promatramo li župu u širem smislu (*sensu lato*), kao osnovnu i živu jedinicu Katoličke crkve, onda je ona nastala sa samim kršćanstvom, s Kristom.

Prva župa

Prva katolička župa je zapravo *Isusova grupa*: apostoli, učenici, dobre žene i ostali pristaše što su se okupljali oko Učitelja. Njihovo društvo, s Isusom na čelu, prvi je zametak Crkve i župe uključno. Pracrkva.

Budući da je biskupija, kako znamo iz teologije, bitna struktura Crkve, to je u stvari Isusova grupa bila i prva biskupija. A kako su po prirodi stvari bazne jedinice nužne strukture biskupije, prabiskupija je bila ujedno i pražupa. U samom početku se biskupija i župa poklapaju. U Isusovoj pražupi se već naziru teritorijalne (»sinovima Izraelovim«), personalne (učenici, vjernici) i pastirske (»Ja sam dobri pastir«) dimenzije budućih župa.

Apostolska župa

Prvu kršćansku općinu u Jeruzalemu mogli bismo nazvati *apostolska župa*. Na Duhove se obavljaju prva javna krštenja i broj vjernika se množi ostajući »jedno srce i jedna duša«. Ispočetka vodstvenu ulogu imaju Petar i Ivan. Njihovim odlaskom u misije jeruzalemsku župu — biskupiju vodi sv. Jakov, »brat Gospodinov«. Osim tog jeruzalemskog tipa župe (stabilni apostolat) pojavljuje se i novi tip crkvene zajednice — misijski (ili pavlovski). Apostoli su izišli iz palestinskih granica i osnivaju nove crkvene općine (župe) po čitavoj Prednjoj Aziji. Katolička crkva nije više samo jedna župa ili jedna biskupija, ona je savez mnogih

apostolskih zajednica. Teritorijalni princip zasada vrijedi na razini provincije, jer su u to doba sjedišta apostola samo u većim gradovima.

Zbog naglog širenja, velikog siromaštva i nastalih progona spočetka nema nikakvih crkvenih zgrada (crkava) za okupljanje vjernika. *Ekklesia* zasada znači okupljanje vjernika ili sam skup, a poslije se značenjski proširuje i na mjesto okupljanja. Tek će u IV. st. riječ crkva označavati bogoslužnu zgradu. Mjesna Crkva se u početku sakuplja po vjerničkim kućama, a u doba progona po samotnim mjestima i grobljima (katakombe).

U prvim kršćanskim zajednicama prevladavaju Židovi, zatim obraćeni pogani, a negdje se osnivaju posebne židovske i posebne helenističke kršćanske grupe. Prvi su im pastiri sami apostoli, a poslije »viri apostolici«: ostali Isusovi učenici, pomoćnici apostola, pa episkopi, prezbiteri i đakoni. No apostoli misioniraju, putuju, odlaze dalje, a episkopi i prezbiteri ostaju, rezidiraju. Predstojnički položaj im sve više jača. Uz apostole i njihove pomoćnike na crkvenim skupovima se ističu karizmatički elementi (proroci, učitelji, oni koji govore »jezicima«). Kler još nije formiran institucionalno.¹

Biskupske ili gradske župe

U trećoj generaciji kršćana mjesne Crkve su dobro ukorijenjene samo u gradovima. Na čelu su im nasljednici apostola, patres apostolici, episkopi. Stoga su sve one ujedno i biskupije, ali ih možemo nazvati i župama, jer biskupije još nisu podijeljene na manje jedinice. To su tzv. *biskupske župe*. Biskup im je glavni dušobrižnik, a ostali svećenici u gradu su okupljeni oko njega, s njima koncelebriraju i pomažu mu u pastvi (presbyterium). Sve sakramente dijeli biskup osobno.

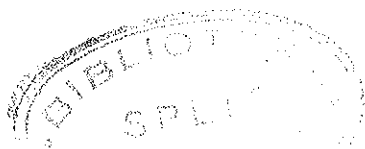
Na selima tada nije bilo kršćana, osim u najbližoj okolini gradova. Seljaci su još »pogani« (paganus od pagus!). A kako je gradska crkvena općina još uvijek samo jedna, ona je istodobno i biskupija i župa. Stoga se ispočetka obe nazivaju *paroikía*.² Od IV. st. dalje biskupija se sve češće naziva *dioikesis*, ali će se i naziv *paroikía* zadržati sve do X st.

Seotska župa

Kršćanstvo se polako širi i po selima, osobito poslije Konstatinova edikta. Stoga se je ukazala potreba za stalnom prisutnošću svećenika i na selu. Tamo s misionarima najprije odlazi *horepískopos* (seoski biskup). Kad

¹ F. Klostermann, *Gemeinde — Kirche der Zukunft*. Sv. I., Herder, Freiburg 1974, str. 240.

² *Storia della Chiesa*. Sv. IV., Ed., S. A. I. E., Torino 1961, str. 726; M. Pfliegler, *Pastoraltheologie*. Herder, Wien 1962, str. 73; A. Mazzoli, *La pastorale nella parrocchia moderna*. Queriniana, Brescia 1968, str. 10.

je više-manje svako selo postalo kršćansko, u njima se stalno nastanjuju prezbiteri s punom i trajnom misijom. Sada samostalno dijele većinu sakramenata (osim pridržanih biskupu), ali je baptisterij još uvijek u gradu, u katedrali. Njihov rad se naziva »cura animarum«, a njih same nazivaju: curatus, plebanus, parrochus, rector ecclesiae, pastor, a kasnije i archipresbyter (budući dekan).

Kao prva pomoć za bogoslužje otvaraju se provizorne bogomolje, kod privatnika ili u javnim zgradama. S vremenom niču i crkve, manje (oratorium, capella) i veće (u gradu bazilike). Župa je dakle već tu u svim svojim konturama: stado, pastir i crkva. Nastala je via facti, ne via juris. Stvorio ju je život. Seoske župe su se najkasnije razvile u Irskoj i Engleskoj, jer su tamošnji monasi posluživali sela iz svojih opatija.

Historičar I. de la Tour iznosi važan povijesni sud: »Tek što je organizirana župa sačinjava mjesnu religioznu jedinicu, a doskora će postati i društvena jedinica par excellence. Kako se s vremenom društvo raspada, samo ona ostaje povezana i jedinstvena. U njezinu krilu se ljudi rađaju, rastu, vjenčavaju i umiru. Crkva je središte njihovih vjervanja i njihovih interesa. Župa je 'legitimus conventus' kršćanskog naroda. Na njezinim temeljima će u srednjem vijeku počivati čitavo društveno i vjersko zdanje.«³

Stvaranje seoskih župa nije ostalo bez reperkusije na gradske župe. Odlaskom velikog broja svećenika na selo biskupov prezbiterij je znatno opao, gotovo nestao. Kao ostaci gradskog prezbiterija preostaju kaptoli i biskupske kurije. Koncem staroga vijeka zamrla je, na veliku štetu vjere, još jedna crkvena ustanova — katekumenati.

Cijepanje župa

Velike gradske župe — Rim je u tome prednjačio — zbog naraslog broja vjernika primorane su na cijepanje. Ecclesia principalis ili matrix (tituli maiores) otvara područne postaje (statio, ecclesia filialis, tituli minores), koje s vremenom postaju sve samostalnije, tj. prave župe. Ovom istom procesu dijeljenja pokorile su se i velike seoske župe. Manji gradovi (castra, castella) ostaju i nadalje jedna župa. Poslije, u srednjem vijeku, u tom pogledu nema jedinstvene praxe. Neki će gradovi (civitates) još dugo ostati jedincatom župom, a neki će se za vremena podijeliti u manje pastoralne stanice.⁴

Samostanske župe

Za seobe naroda crkveno ustrojstvo je bilo teško pogođeno i uzdrmano. Neke su župe i crkve potpuno nestale (sjetimo se samo naše Salone).

³ Paroisses rurales du IV au XI siècle. Paris 1900, str. 72. Cit. po Storia della Chiesa. Sv. IV., Ed. SAIE, Torino 1961, str. 731.

⁴ Storia della Chiesa. Sv. XII/1, Torino 1973, str. 264.

Poljuljan građanski i vjerski rad. Pučanstvo decimirano usred mase barbara i pogana. Crkva je divnom snalažljivošću i hrabrošću izvršila pokrštenje novih naroda, obnovila stare biskupije i župe te stvorila mnoge nove. Misionarsko stanje brzo se pretvorilo u redovitu pastozaciju.

Novi vjernici, nevješti, neuki i siromašni, ne mogu odmah graditi župske crkve. Mjesto njih to čine benediktinci, glavni misionari srednjega vijeka. Oko njihovih samostana se često formiraju nove župe. Monasi stižu patronat nad takvim župama in temporalibus et in spiritualibus. S vremenom ih »inkorporiraju« u svoje opatije. Opati stižu velike privilegije, exempcije i neke biskupske ovlasti.

Crkve i župe plemića

Kako kmetovi nisu u stanju da grade sebi crkve (na čijem zemljištu? čijim sredstvima?), grade ih njihovi gospodari, plemići, vlastela. Istodobno oni te crkve nadaruju zemljištem i zgradama. Stoga se smatraju vlasnicima novih crkava i župe. Gotovo sve seoske crkve i veći dio gradskih nalaze se u vlasništvu (dominium) opatija i velikaša.⁵ Župe još nisu »personae juridicae« i stoga je bilo moguće da ostanu u privatnom vlasništvu laika i redovnika. Vlasnici dakako u prvom redu gledaju svoje interese, biskupske vizitacije još ne postoje, događaju se razne zloupotrebe. Ono što velmože rade na nižoj razini vladari čine na višoj: oni podižu nove biskupije, bogato ih darivaju ali i pokoravaju svojoj vlasti. Investitura i simonija su već na pomolu.

Mnogi pokrajinski sabori su prisiljeni baviti se problematikom župa. To je veoma česti sadržaj njihovih vijećanja. Pariški sabor (614) izričito priznaje župe kao samostalno crkveno tijelo.

Srednjovjekovne župe

Srednjovjekovne župe možemo mirne duše nazvati *feudalnima*. U njima početka nema nikakva pravnog reda, kojega ipak unaša Karlo Veliki, ali za kratko vrijeme. Vladari i dalje raspolažu crkvama po miloj volji. Osnivaju, darivaju, komadaju biskupije i opatije, a biskupi i opati se smatraju feudalnom gospodom. Župnik je njihov vazal. Oponašajući svoga biskupa, često puta su se i župnici igrali feudalaca: iznajmljuju svoju župu kojem samostalnom kleriku, zadržavajući benificij i redovinu.⁶

Na selima (villa, vicus) i u svojim gradovima (castrum) vlastela veleđušno grade crkve i kapele »za spas svoje duše«, postavljaju im župnike i kapelane, odnosno tjeraju nepoćudne. Tako je nastalo tzv. *patronatsko*

⁵ *Storia della Chiesa*. Ed. SAIE, sv. VII., str. 291.

⁶ Vincenzo Bo, *Parròchia tra passato e futuro*. Ed. Cittadella, Assisi 1977, str. 29.

pravo. Patroni uživaju u crkvi razne povlastice (za života tron, poslije smrti grob), ubiru crkvene taxe i stalno se upliću u sve župske poslove.

U gradovima se zbivaju slične stvari. Patricijske obitelji i bogatiji građani grade vlastite *crkve-zadužbine*, većinom izdvojene iz župske zajednice. S vremenom to isto čine i novonastale bratovštine, cehovi, viteški i prosjački redovi. Bratovštine, samostani (muški i ženski) i treći redovi postaju župske substrukture. Stiču uvijek nove i nove povlastice: svoju crkvu, vlastitog kapelana, posebna prava, izuzeća, oprostite i znakove. Među njima nastaje rivalstvo i borba za prestiž.

Nakon reforme Grgura VII. većina crkava se daje u ruke biskupa (osim redovničkih), laici više ne mogu biti njihovi vlasnici, ukida se svjetovna investitura i strogo zabranjuje simonija. Župnik je zavisian samo o biskupu i za svoj rad dobiva tzv. desetinu (decima), štolarinu i razne darove od puka. Obično uživa i neko nadarje, koje često (ako je zemljište) i sam obrađuje. Svi klerici žele dobiti kakav »beneficium«, što vodi gramzivosti i neradu.

Zbog obilja klera, osobito nižih klerika, veće župe imaju više pomoćnika i kapelana, a katedrale svoje kapitularce (kanonike).⁷ Od toga je župski život imao određene koristi, ali isto tako i štete. Više župa na istom terenu se povezuje u arhiprezbiterate i dekanate. Svaka župa ima svoj strogo određeni teritorij.

Župljanima se smatraju svi kršćani nastanjeni unutar župskih granica. Oni su dužni pohađati vlastitu župsku crkvu i u njoj primati sakramente (obligatio parochialis, Pfarrbann). Djecu poučavaju kod svojih kuća, jer u crkvama u to doba nema vjeronauka. Roditelji rado šalju djecu u svećenike, redovnike i redovnice. Na to ih potiče njihova živa vjera, a istodobno je to značilo i socijalno unapređenje. Zbog gradnje novih crkava (neke katedrale su se gradile stoljećima) i proširivanja starih oko župnika se obrazuju crkveni odbori (fabbrica ecclesiae), kasnija crkvinarstva. Laici se više ne upliću u pastoralni rad župnika.

U XII. st. je župskom mrežom obuhvaćen čitav kršćanski svijet. Župski sistem je već u svojim glavnim crtama gotov.⁸

Pri kraju srednjega vijeka kulminira običaj ostavljanja zaklada, zbog čega se množe crkve, kapele, oltari i tzv. privatne mise, a koncelebracije prestaju. Bezbrojne crkve, samostani, zadužbine i bratovštine razbijaju župsko jedinstvo u gradu. Crkveni pastiri, počevši od najviših, ne daju dobar primjer, potpuno su posvjetovnjačeni i uronjeni u brige ovoga svijeta. U gradovima se razvija sekularizacija, na dvorovima caruje moralni laxizam (humanizam i renesansa!), a na selima vlada neznanje i vjerska zapaštenost. U Njemačkoj se rađa protestantizam koji pod parolom reforme zapravo deformira vjerski život klera, redovnika

⁷ I. Ostojić, *Metropolitanski kaptol u Splitu* (Zagreb 1975) i *Splitski kaptol* (Split 1977).

⁸ *Lexikon für Theologie und Kirche*. Sv. VIII., Herder, Freiburg 1963, str. 399.

i vjernika. Zanimjao je sakramentalnost svećeničkog ređenja, poljuljao auktoritet pape i biskupa, raspustio samostane, reducirao sakramente, nasilno oduzimao i razdvajao župe uz pomoć svjetovnih vlasti (cujus regio illius religio!).

Katolička crkva se brani pravom reformom, koju inaugurira Tridentinski sabor. Uz ostale kanone on službeno usvaja župski princip: svaki kršćanin mora pripadati jednoj župi. Ograničava se patronatsko pravo. Župnik je dužan rezidirati u župi, poznavati i poučavati vjernike te biti im na raspolaganju za njihove duhovne potrebe. Župnikovanje nije više beneficium već »ministerium et servitium«. Pastir mora biti »forma gregis«. Određuju mu se dužnosti i prava.

Tridentinska župa

Tridentinska župa je veliki korak naprijed u katoličkoj pastvi, premda je brojnim propisima župski sustav previše juridiziran. Koncilska reforma nalazi brojne zagovornike (npr. sv. Karlo Boromejski), uspijeva polako ali ustrajno. Tome doprinose najviše biskupske vizitacije, koje su otsele obligatne, i osnivanje sjemeništa iz kojih se regrutira obrazovaniji i pobožniji kler. U Francuskoj Bérulle, Olier i sv. Vinko Paulski uspješno sprovode duhovnu obnovu klera. Uza sve svoje pretjeranosti poboljšanju vjerskog života pomaže i pojava jansenizma. Isusovci mnogo doprinose razvitku crkvenoga školstva te osnivaju u gradovima Marijine kongregacije. Misije dobivaju novi zamah. U čitavoj Crkvi, od Rima do župe, osjeća se novi povjetarac Duha Božjega.

Međutim, humanizam, renesansa i protestantizam su ostavili svoje tragove u obrazovnim krugovima Evrope. U XVII. i XVIII. st. je zavladao deizam, racionalizam i naturalizam. Nastalo je doba tzv. *prosvjetiteljstva*. Ideje filozofa prihvaćaju i mnogi vladari. Prosvjetiteljski kraljevi nameću svoje koncepcije Crkvi i njezinom župskom sustavu. Za naše prilike je tipičan »josefinizam« (car - sakristan!). S jedne strane vladari pomažu Crkvu, a s druge je podjarmljuju. Svećenici i župnici postaju matičarima i državnim činovnicima. Župnikovanje postaje administracija, a župski ured »bitna« struktura župe. U škole se uvodi vjeronauk. Tiskaju se, od vlasti odobreni, katekizmi. Stvaraju se državni katehete. Od vjernika se žele učiniti dobri podanici (pod geslom: za Boga i cara!). Forsiraju se propovijedi, nove pobožnosti i pučke misije. Krštenje i vjenčanje su privilegirani sakramenti. Euharsitija se raskošno slavi (barok!), ali pričesti su rijetke.

Država se brine oko toga da se granice župa i civilnih općina poklapaju (zaostaci toga stanja se još nalaze u germanskim i anglosaxonskim jezicima). U većim selima se oblikuju kapelanije i filijale. Svećenici su plaćeni od vlade, a ona se brine i za odgoj budućih župnika,

osniva, uzdržava i nadzire sjemeništa i bogoslovije. Biskupi, kanonici, katehete, župnici i kapelani — svi oni moraju biti lojalni državni organi.

Kako znamo, prosvjetiteljstvo je završilo u francuskoj revoluciji i teškim potresima koje je ona prouzrokovala u čitavoj Evropi. U nekim zemljama je proizvela liberalizam, u drugim izazvala konservativnu reakciju, a u samoj Francuskoj restauraciju. Uzdrmane crkvene strukture, od papinstva do župe, nakon prvoga kolebanja još su se više ukočile.

U međuvremenu je XIX. stoljeće donijelo nove ekonomske i političke promjene, u prvom redu *industrijalizaciju*. Ova je povukla seljačke mase u grad i uzrokovala fenomen urbanizacije. Rađaju se velegradovi s brojnim radničkim proletarijatom u predgrađima. Gradske župe su pregoleme, nabijene crkvama i klerom u centru, a periferija raste u nevjeri. Radnici ne zalaze u (gospodske) crkve, a gradski župnici k njima ne idu. Nisu radnici napustili Crkvu, nego ona njih. I sami građani — zbog mnoštva crkava i prevelikoga broja župljana — polako gube župsku svijest. Većinom i ne znaju kojoj župi pripadaju.

Ondje gdje država plaća župnike, ona koči otvaranje novih župa i u gradu i na selu. Kako na selima još nema većih društvenih promjena, tu se pastorizira po starome. No, i u gradovima — nažalost — prevladava agrarni pastoral. Ipak se već koncem XIX. st., osobito početkom XX. st., Crkva okreće radnicima. U njoj nastaju kršćanski radnički pokreti (npr. JOC) i stvaraju se novi oblici župe — radnički. Crkva prodire i u predgrađe, u slumove, pojavljuju se svećenici radnici.

Župa našeg stoljeća

Naše stoljeće je stavilo u pitanje i seoske župe. Selo se naime raseljuje, a njegovi preostali stanovnici se naglo ubraniziraju. Zbog depopulacije seoske župe se gase ili ostaju bez župnika. Prečesto samo jedan svećenik provida više sela, koja na taj način gube svoj župni identitet. Primorani smo napuštati agrarne metode pastorizacije. U gradovima se afirmira ekipni rad i rađaju se pokušaji preformiranja župe (Pfarrverband, pastoralne zone, specijalizirane usluge), laici i redovnice postaju službeni župski pomoćnici.

Usred starih teritorijalnih župa rađaju se nove personalne, funkcionalne ili kategorijalne župe (za strane radnike, migrante, studente, vojnike i sl.). To doduše nije neka novost, jer je Crkva odavna poznavala takav tip crkvene zajednice (cehovi, bratovštine, samostani, bolnice), ali postaje sve češća stvarnost. U Sjevernoj Americi se od početka naseljavanja katoličkih vjernika osnivaju nacionalne župe. Preporodu vjere teže nove katoličke organizacije, osobito Katolička akcija. Seosku župu pogađa

emigracija, gradsku imigracija i nova raslojavanja kroz udruženja, stалеške centre, kvartove i kategorijalnu pastvu, a u najnovije vrijeme kroz razne vjerske grupacije, od kontestatorskih do karizmatičkih.

Već od pape Pija X. (župnik na papinoj stolici) Crkva se sve više usmjeruje pastoralno. Pojava Codexa (1917) i unifikacija crkvenog prava ponovo juridizira instituciju župe, ali je II. vatik. sabor opet pastoralno reaktivira. Pastoralna vijeća i apostolska suradnja laika nezaobilazni su elementi župskog života.

U svim epohama svog razvoja Katolička crkva je uvijek bila misionarska. Tako su i njezine osnovne ćelije oduvijek živjele, u većoj ili manjoj mjeri, kao *misionarske župe*. Uslijed sekularizacije, dekristijanizacije i ateizacije evropske župe sve više zahvaća misionarski duh. U odnosu na vanjske misije jednako kao i na nutarnje. Rast Crkve zahtijeva da se i u kršćanskim krajevima stalno osnivaju nove župe. U tom slučaju se iz dijelova starih župa stvara jedna nova. Pošto tu već postoje prethodni elementi župe, proces izgradnje teče u tri glavne faze:

1. *početna*: sabiranje i stvaranje zajednice (novi pastir i novo mjesto okupljanja i bogoslužja);

2. *srednja*: odgoj vjernika i obrazovanje župske svijesti uz dosljedni kršćanski život (evangelizacija, katehizacija, bogoštovlje, obraćenje i vjerski život);

3. *završna*: misionarsko poslanje (misije, apostolat, katolička akcija, dijakonija, svjedočenje).

U *misijskim krajevima* se župe rađaju na malo drukčiji način. Tamo nema prethodnih župnih elemenata i tu se mora započimati po onoj »Ecce, omnia facio nova«. Misionar dolazi iz tuđine i mora najprije upoznati novu sredinu. Počinje služenjem, karitativnom djelatnošću i svjedočenjem vjere, nastavlja evangelizacijom dok ne okupi prvu četicu vjernika (*statio missionaria*, misijska postaja). Kad uspije sagraditi kapelicu, osnovati školu i otvoriti primitivnu ambulantu, njegovo polje rada stiće uvjete da postane pažupom (*quasiparocia*). Kad već ima veći broj vjernika, stalnoga pastira i pristojnu bogomolju u kojoj se odvija puna i redovita liturgija, eto prave župe. U istom pravcu evolviraju i veće misijske jedinice: apostolske prefektуре, prelature, vikarijati, administrature i biskupije.

Danas u Katoličkoj crkvi postoji i djeluje oko 160.000 župa. U našoj državi je godine 1974. postojalo 2684 katoličkih župa, od čega hrvatskih 1723.⁹

Eto, takav je bio postanak i prošlost katoličkih župa u svijetu. A njihova budućnost?

O tome jednom drugom zgodom.

⁹ *Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji*. Zagreb 1975, str. 1081.